

5. Mivel valamennyi statisztikai adatgyűjtésünknek kisebb-nagyobb fehér foltjai vannak, a hivatalos kiadványokon kívül becsült adatokat tartalmazó feldolgozásokat is igénybe vettem (Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok, 1969. Bp. 1970. 23. p.; A könyvtárosképzés felülvizsgálatára felkért bizottság zárójelentése. Bp. 1972, KMK soksz. 1. p.)
6. A következők: Ágh István, Ákos Károly, Bella István, Benedek Marcell, Benjámín László, Bertók László, Bóka László, Boldizsár Iván, Csorba Győző, Czine Mihály, Darvas József, Fodor András, Jobbágy Károly, Káldi János, Keresztury Dezső, Kollányi Ágoston, Koroknay Éva, Mátyás Ferenc, Ortutay Gyula, Pál József, Ratkó József, Simon István, Solymár József, Soó Rezső, Stetka Éva, Szabó Pál, Székér Endre, Tóth Béla, Veres Péter. - A névsorból az is következik, hogy vizsgálódásainkban mindenki élőnek számít, aki a tárgyidőszakban még élt.
7. A kötetenként megjelenő és a periodikus művek több alkalommal megjelent ismertetései itt egynek számítanak.
8. Vö. a 3. lábjegyzetben idézett művel.

Információ egy információs rendszerről

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete
Dokumentációjának munkájáról

PÁZMÁN PÉTER

A tudományos-technikai forradalom a világ egyre nagyobb területeit veszi birtokba és a fejlődésnek e hihetetlen gyors térhódításában igen nagy szerep jut az információáramlásnak, akkumulálásnak és kisugárzásnak.

A különböző információfeldolgozó és szolgáltató apparátusoknak szinte a fejlődés előtt kell járniuk, hiszen az újabb és újabb eredmények és az azokról szóló dokumentumok oly széles hullámban zudulnak a kutatókra, hogy a közöttük való eligazodás egy-egy ember vagy embercsoport számára megoldhatatlan.

Régi problémája a könyvtáraknak és dokumentációknak az információk befogadása, feldolgozása és az információszolgáltatás, a visszakeresés közti kapcsolat. Minden információs rendszer annyit ér, amennyire hatékony, tehát egy megadott témában a lehető legrövidebb idő alatt mennyi pontos információt tud szolgáltatni. A maximális hatékonyságnak, mint rendkívül magas igényű feltételnek a hagyományos megoldások jelentős része nem tud megfelelni. S itt már nemcsak technikai és módszerbeli kérdések merülnek fel, hanem szemléletbeli problémák is, melyek megoldása mindenképp előtti való feladat.

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Dokumentációjának gyűjtőköre felöleli a társadalomtudományok szinte minden ágában megjelenő információk sokaságát. Természetesen az igényektől függően nem egyforma mélységig. Ezek az információk nagy számban érkeznek nap mint nap, s ezért a feldolgozásnak olyan formáját kellett választani, amely eleget tud tenni egy adott dolgozói létszám mellett a kialakult és egyre növekvő követelményeknek.

A megoldás - a körülmények megfelelő értékelési után - a gépi adatfeldolgozás lehetőségeiben kínálkozott. Nyilvánvaló, hogy a problémának ilyenformán való megközelítése ma még nem elhatározás kérdése, hiszen az adatfeldolgozás gépesítése még kis mértékben is komoly költségkihatásokkal jár.

S e helyen közbevetőleg szólnunk kell egy magyarázatra szoruló kérdésről. Miképpen lehetséges, hogy egy korszerű és hagyományostól lényegesen eltérő adatfeldolgozó és visszakereső rendszert egy olyan intézmény dokumentációjában vezettek be, amelynek munkája szakmailag oly távol esik az információszolgáltatás problémáitól? Meggyőződésünk, hogy a válasz benne rejlik a kérdésben, hiszen éppen ezért vált ez lehetségessé, mert távol esik! Távol esik a hagyományokhoz oly görcsösen, és sokszor teljesen irracionálisan ragaszkodó szakmai világtól.

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete nem régen alakult, azóta dinamikusan fejlődő intézet, s amikor felmerült a dokumentáció gépesítésének gondolata, vezetőiben megvolt a megfelelő mennyiségű bizalom és türelem, hogy a nem egy esetben sok kísérletezést igénylő, s kudarcokat is hordozó hónapokat előlegezte a dokumentáció munkatársainak, s ma már elmondhatjuk - nem is kis büszkeséggel - nem hiába.

Szót kell ejteni még az Intézet munkamódszereiről is, mivel e munkának bizonyos területei kapcsolatban vannak a gépi adatfeldolgozással.

Az Intézet munkamódszereinek egyik nagy erénye a gyorsaság, a kutatások megfelelő színvonalu, gyors eredményre juttatása. Adott feladatok hatékony megoldására két, egymással szorosan összefüggő lehetőség kínálkozik:

- a munka racionális megszervezése,
- adatfeldolgozó gépek igénybevétele.

Például a különböző felmérések, közvéleménykutatások eredményeinek gyors és hibamentes feldolgozása gépek nélkül elképzelhetetlen. Ezért a kutatások beindulásakor az intézetvezetés beszerezte a megfelelő adatfeldolgozó gépeket, s így szinte tálcán kínálkozott a lehetőség a Dokumentáció előtt, hogy munkáját szintén ilyenformán racionalizálja.

Köztudott, hogy a gépesítés maga csak akkor lehet megfelelően hatásos, ha a gépesítendő munka logikus egészet alkot, ezért a gépesítés előtt megfelelő tervet kellett készíteni az összes munkafolyamatról. Mindenekelőtt annak eldöntésére volt szükség, hogy tulajdonképpen mit is

akarunk gépesíteni? Mely munkafolyamatot vagy folyamatokat? Az igényekkel kapcsolatos eddigi tapasztalatok és az Intézet kutatásainak jellege adták meg a választ. Elegendőnek látszott - és ez ma már bizonyított is - hogy a téma-visszakeresést, tehát a tárgyszó-katalógust kell gépi úton helyettesíteni.

Az Intézet Dokumentációjában - eltekintve a gépesítési szándéktól - mindenképpen szükség volt folyamattervek készítésére, mivel a gyűjtőkör heterogén volta és szélessége csakis jól szervezett apparátussal dolgozható fel adott (munka)idő alatt.

IGÉNYEK, KÖVETELMÉNYEK

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete - a fogalmat némileg kiszélesítve - a társadalomtudományokkal foglalkozik, azzal az alapvető megkövetéssel élve a vizsgálatok tárgyainak megválasztásakor, hogy a szempontokat minden esetben a szakszervezeti mozgalom vonatkozásai határozzák meg. Ez a jelleg a Dokumentáció gyűjtőkörét is alapjaiban befolyásolja. Pontosítva a gyűjtőkör céljainak meghatározóit eljutunk az Intézet távlati, ötéves tervéhez és a lebontott éves tervekhez, melyek már konkrétan meghatározzák az igényeket. Melyek ezek? Mindenekelőtt az érdeklődési körbe tartozik minden információ, amely a szakszervezeti mozgalommal foglalkozik. Továbbá a figyelem kiterjed a művelődés- és szociálpolitika; a gazdasági élet, gazdaságpolitika; a tudományos-technikai forradalom, a szervezés, vezetés és informatika; a nemzetközi munkásmozgalom és szakszervezetek; a kül- és belpolitika; a munkaügy stb. kérdéseire.

FELDOLGOZÁS

Tekintettel a beáramló információk nagy mennyiségére, olyan feldolgozási és tárolási rendszer kidolgozására volt szükség, amely "beláthatóan végtelen" számú adatot tud befogadni, anélkül, hogy ez káoszhoz vagy visszakeresési csődhöz vezetne. (Itt jegyzem meg, hogy a rendszer kidolgozásánál nem vetettünk el minden hagyományos elemet, hiszen mi sem nélkülözhetjük pl. a szerzői betűrendes katalógust.) Az elsődleges célok közé tartozott az az igény is, hogy a legkülönbélebb információhordozók egy rendszerben legyenek tárolhatók és visszakereshetők.

Kisérjük végig egy adat utját a beérkezés pillanatától addig a pontig, amikor konkrét igény kapcsán a kutatóhoz eljut.

A példában az egyszerűség kedvéért egy periodikumban szereplő adatot figyeljünk meg.

A periodikumok regisztrálása beérkezéskor kardexlapokon történik. Amennyiben az adat folyóiratból (pl. Új Írás, Labour Monthly) kerül a rendszerbe, úgy az utja a következőképpen alakul:

A Dokumentáció vezetője kijelöli a folyóiratban található, a dokumentáció számára érdekes cikket. E művelettel egyben a cikk fontosságát is meghatározza, amennyiben referálásra vagy csak címfelvétele utalja azt.

Idegennyelvű folyóirat esetében ezt a kijelölést megelőzi még egy ut, amely az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ címfordítói szolgálatához vezet, ahol számunkra a tartalomjegyzéket fordítják.

A következőkben a cikkről (a Dokumentációban hagyományosan kialakult, rövidített) címlírás készül. E művelet szintén megtervezett reszortfeladat. Egy kisebb (az intézeti tanulmányok és fordítások esetében kettő) és egy nagyobb katalóguskarton készül ilymódon. Az előbbi a szerzői betürendes katalógus és a Gyorstájékoztató számára, az utóbbi pedig a gépi feldolgozás ütközőkartonja lesz.

Az elkészült kartonok a következőkben számozásra kerülnek (az egyszerű numerus kurrens mechanizmusa szerint). Az azonos adathoz kapcsolódó kartonok azonos számot kapnak. Majd a "Gyorstájékoztató"-t szerkesztő dokumentátor veszi őket kézbe, akinél e munkának alapdokumentumait adják. (A "Gyorstájékoztató" tematikus bibliográfia a legfrisebb információkról - gyarapodási jegyzéknek is felfogható - és havonta jelenik meg.) S végül, amennyiben az információ "szerzős", a kiskarton bekerül a szerzői betürendes katalógusba. (Megjegyzem, hogy több szerző esetében is csak egy kiskarton készül, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy a több karton elkészítésébe befektetett munka és idő nem térül meg az igényekhez képest.)

A nagy ütközőkarton utja a beszámolás után eltér a kiskartonétól, s mint alapdokumentum a kódoló dokumentátorhoz kerül. A kódolás után már ez is beosztható a helyére, a már említett számsorba. (Jelenleg a 17 000-es folyószámnál tartunk). De ezzel a mozzanattal a nagykarton szerepe a feldolgozásban többnyire még nem ér véget, hiszen e munkálatokkal párhuzamosan folyik a cikk-kivonatok készítése is, amelyek később az ütközőkartonra kerülnek.

Ha az adat másodlagos adathordozóból kerül a rendszerbe (pl. az OMKDK által kiadott "Műszaki Lapszemle, Üzemszervezés, Ipargazdaság" c. sorozatból), úgy a fent említett ut leegyszerűsödik, hiszen elmarad a címfordítás és a referálás művelete. A folyamat többi része megegyezik az elmondottakkal.

KÓDOLÁS

Az előzőekben már esett szó arról a meglehetősen széles ismeretanyagot körülölelő témacsoportról, amely a Dokumentáció gyűjtőkörébe tartozik. Nos, az ott leírt felosztás nagyjából és egészében alapját adta a gépi kódlista megszerkesztésének. Az Intézet gépparkja a 80 oszlopos Hollerith-lyukkártyákat használja. Ezek a kártyák kiválóan alkalmasak arra,

hogy a bevezetőben említett "beláthatóan végtelen" számu információt, esetleg többezer "futtatás" esetén is biztonságosan tárolják. A szakirodalom a különböző kódolási eljárásokra jónéhány változatot ismertet, s ezekkel komoly segítséget nyújt a könyvtárosoknak és dokumentátoroknak rendszerük megalkotásához, de ez a segítség sem helyettesítheti a konkrét anyaggal dolgozó tájékoztatási szakemberek tárgyismerétét saját információs rendszerükben, hiszen csak spekulatív uton, az "íróasztal mellett", a támasztott igényeknek megfelelő kódrendszert létrehozni nem lehet.

A mi kódlistánkat a tizedes kulcsszámrendszer elve alapján állítottuk fel. A kulcsszám egyes helyi értékein a tételek (téma-cimzők) csoportosítását jelöltük. Például; a 001 kulcsszámu tétel vagy téma-cimző kódlistánkon a "közművelődés" nagy csoportját jelöli. Tehát a kódlistában a szöveges meghatározásokat számok helyettesítik. Ez a cimző a kártya 80 oszlopából hármát használ fel, de ugyanakkor felvillantja a "beláthatóan végtelen" perspektívát is, hiszen a megfelelő számu kártya belyukasztása esetén 999 téma-cimzőt különböztethetünk meg segítségével ugyanazon a három oszlopon. Kódlistánk jelenleg 23 téma-cimzőt ismer.

Az előzőkben azt mondtam, hogy pl. a téma-cimző a kártya 80 oszlopából hármát használ fel, de emellett el kell árulnom, hogy nem az első hármát.

Miért? Mert egy dokumentumok közt válogató kutatót nemcsak az egy bizonyos témában fellelhető információk érdeklik, hanem azoknak nyelvi, földrajzi, időbeli stb. vonatkozásai is. Ezért a kártya első kilenc oszlopán segédkulcsszámokat vettünk fel. Melyek ezek?

Egyszerűen csak felsoroljuk egy átlagos kutató logikusan érkező kérdéseit, amelyek vonatkoznak:

- a dokumentum nyelvezetére. Mivel a kérdés tíz nyelvnél mindenképpen többet, de száznál mindenképpen kevesebbet érint, e célra két oszlopot foglaltunk le: 00-99-ig.

- a dokumentum földrajzi vonatkozásaira. Ezek szintén két oszlopot kaptak. Eddig nyolcvan földrajzi hely került fel a listára.

- a dokumentum megjelenési évére. Ez esetben szintén elegendő volt két oszlop lefoglalása, mivel az év 10-ese elhagyható.

- a dokumentum jellegére. Tehát könyv, folyóirat vagy napilapcikk stb. mivoltára. Itt csak egy oszlopot foglaltunk le, mivel összesen hét dokumentumféleséget különböztetünk meg.

- a dokumentum lelőhelyére. Ezen a helyen újra két oszlopot vettünk igénybe, mert tiznél több lelőhelyet tartunk nyilván.

Nos, ezen segédkulcsszámok után következnek a főkulcsszámok, ahol a 10-12. oszlop a téma-cimző, a 13-15. oszlop a főszak-cimző stb.

A kártyán összesen 44 oszlopot tartunk fenn kódlistánk számára a 80-ból, de valójában ezt a 44-et sem tudjuk teljes kapacitásban kihasználni. Kódlistánkba pillantva azt látjuk, hogy az eddigi leghosszabb kódszámunk a 27. oszlopig tart. Az utána következő 8 oszlop már üres, s csak a 35. oszlopon kezdődik egy újabb segédkulcsszám, amely az adat dokumentációbeli nyilvántartási (ütközökarton) számát regisztrálja. (A visszakeresésnél a táblázó gép ezt a számot írja ki, s ennek alapján keressük meg az igényelt dokumentumot a számsorrendbe rakott ütközökartonok között.) E hat oszlop kapacitása 999 999 adat rendszerbefoglalását teszi lehetővé.

S most nézzük meg a leghosszabb kód szerkezetének felépítését! Az egyszerűség kedvéért legyen a példánkban szereplő adat hordozója egy magyar nyelvű folyóirat, s a témája: "A szocialista brigádok kulturális helyzete".

Mindenekelőtt a téma-cimszót kell megválasztani, amely ebben az esetben a "közművelődés" tárgykörébe tartozik, és a kódszáma 001. Ezután egyre mélyebbre kell hatolni a tizedes kulcsszámrendszerben. A gondolatmenetet kissé leegyszerűsítve a következő utat járjuk be a visszakeresési kódolás során:

téma-cimszó: 001. "közművelődés"
főszak-cimszó: 013. "oktatás és oktatási rendszer"
szakcimszó: 001. "közoktatási rendszer"
alszak-cimszó: 004. "osztályok, rétegek kult. helyzete"
csoport-cimszó: 001. "munkásoszt. kult. helyzete"
" " : 001. "szoc. brigádok kult. helyzete".

Ezek után már megnézhetjük a témát a számok nyelvén, ahogyan a gépteremben a lyukkártyákra került:

001. 013. 001. 004. 001. 001.

A segédkulcsszámok pedig a következők:

magyar nyelv:	00.
Magyarország:	05.
megjelenési év:	72.
anyag jellege:	2.
(folyóirat)	
lelőhely:	01.
(dok. eredeti)	

Tehát visszatérve a kutatóra, a fentiekben leírt kódszámok alapján megkapja a gépteremből minden olyan magyar nyelvű, Magyarországra vonatkozó, 1972-ben megjelent, a Dokumentációban eredetiben megkapható folyóiratcikk nyilvántartási számát, amely a szocialista brigádok kulturális helyzetével foglalkozik. Ezen nyilvántartási számok szerint pedig visszakereshetők az ütközökartonok, s ezek szolgáltatják most már a számokat szavakra visszafordítva a cikkek impresszumát.

E művelettel el is érkeztünk addig a pontig, ameddig az adat "vándorlása" során eljuthat, a kutatóig.

A fentiekben ismertetett rendszer bevezetésének munkálatait csaknem két esztendővel ezelőtt kezdtük el. Azóta a gépek már többszáz kérdésre adtak választ, s minden esetben elégedettek voltunk az eredményekkel. Nem állítjuk, hogy a korszerű társadalomtudományi információvisszakeresésnek egyetlen és kizárólagos módját ismertettük, de azt feltétlen kimondjuk, hogy érdemes új módszereket alkalmazni - még kudarcok árán is, mert csak ily módon lehet egy biztosított szintről előbbrelépni.

A tanszéki könyvtárosi munkakör nálunk és külföldön

BÁNDY VILMOS

A könyvtáros szakma jelentős munkaterületének, az egyetemek tanszéki könyvtárosi állásainak gyorsuló elértéktelenedési folyamatára (ami az egész szakma tekintélyét, érdekeit veszélyezteti) a szerző több cikkben (1) felhívta a figyelmet. Később G. SZABÓ László irt hírlapcikket (2) a problémáról. A felvetett téma egy része nem új, de mivel az első cikk megjelenése óta már hat év telt el és megoldás mindmáig nem született, az változatlanul aktuálisnak tekinthető. Most nemzetközi dokumentációval kívánjuk igazolni a tanszéki, intézeti könyvtárosok fennálló besorolási, szervezeti és bérezési helyzetének tarthatatlanságát. Ismertetjük a szocialista és a tőkés országok hasonló beosztású könyvtárosainak jogállását, és ebből kiderül; a magyarországi jogi helyzet egyedül áll. Előbb azonban a hazai problémákkal foglalkozunk.

A TANSZÉKI KÖNYVTÁROSOK JOGÁLLÁSA A FELSZABADULÁS UTÁN

A tanszéki könyvtárosi munkakör eredetileg hazánkban is önálló, tudományos könyvtárosi beosztás volt. A vonatkozó 1945. évi rendelet (3) az oktatók közé sorolta a tanszéki könyvtárosokat. 1950-ben az egyetemi központi könyvtárak munkatársaival azonos csoportba kerültek (4), "önálló könyvtáros" (1100-1300 Ft), "könyvtáros" (840-1200 Ft), "segédkönyvtáros" (800-1000 Ft) elnevezésű és fizetésű állásokkal. (Akkor a docens 1250-1750 Ft, az adjunktus 1000-1600 Ft, a tanársegéd 900-1300 Ft fizetést kapott.) A 40/1957. sz. MM-rendelet a (már csak a központi könyvtárak munkatársaiknak fenntartott) tudományos könyvtárosi státusból kivette és az adminisztratív munkaköri csoportba sorolta őket. Képesítésként azonban még akkor is kizárólag egyetemi oklevél volt előírva.